

УДК 582.663+581.9(477)

С.Л. МОСЯКІН

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
252601 Київ, МСП-1, вул. Терещенківська, 2

ОГЛЯД РОДУ *AMARANTHUS* L. (*AMARANTHACEAE*) В УКРАЇНІ

Amaranthus, систематика, ключ для визначення, Україна, флористичні знахідки

Рід *Amaranthus* L. (*Amaranthaceae*) має стійку репутацію досить складної в таксономічному відношенні групи судинних рослин. Його види поширені переважно у тропічних та субтропічних регіонах світу, але деякі добре репрезентовані також і в помірній зоні, особливо (а в більшості регіонів — виключно) як адвентивні рослини. Очевидно, усі види цього роду в Україні також є адвентивними для нашої території, причому абсолютна їх більшість має американське походження (за винятком *A. blitum* L. та *A. graecizans* L., які, найімовірніше, походять відповідно з Південної Азії та Середземномор'я).

Останнім часом в Україні було знайдено кілька нових для нашої території видів роду, зокрема представників підроду *Acnida* (L.) Aellen ex K.R. Robertson. Крім того, найближчим часом можливе занесення до нашої країни ще кількох видів, які вже відомі як адвентивні у багатьох країнах Європи і Азії, в тому числі і прилеглих до України. Досить складна номенклатура деяких видів роду також вимагає пояснення, оскільки у вітчизняних флористичних і таксономічних зведеннях ці питання практично не розглядалися. Необхідність нового опрацювання роду в Україні особливо наочно простежується при перегляді гербарних зборів, значна частина яких у багатьох гербаріях визначена неточно або просто помилково. Існуючі обробки роду для нашої території або дещо застарілі, або не відображають усієї потрібної сучасної флористичної і таксономічної інформації. Увесь масив нових даних стосовно роду *Amaranthus*, безперечно, вимагає відповідного відображення та систематизації в українській ботанічній літературі.

Під час роботи над новою обробкою роду для «Флори Східної Європи» (попередні томи — «Флора Европейской части СССР») автор мав можливість систематизувати вищезгадані нові відомості, які подає зараз у формі ключа для визначення та короткого конспекту видів *Amaranthus* у флорі України разом з необхідними флористичними і таксономічними поясненнями. Оскільки ті ж самі види трапляються також на всій території Східної Європи (у межах європейської частини колишнього СРСР), тим же ключем для визначення видів можна користуватися не тільки в Україні, але і в суміжних країнах.

На жаль, обмежений обсяг статті не дозволяє нам навести тут повну синоніміку та детальні відомості про загальне розповсюдження видів (саме тому в конспекті наводиться географічний регіон походження того чи іншого виду, а також, детальніше, — поширення в Україні та деяких суміжних країнах). Ці та інші додаткові відомості можна знайти у досить численних літературних джерелах. Найбільш важливі та інформативні з них наведені в списку літератури [3—8, 11, 21, 22, 24—29, 33, 34, 36—38, 42—45].

© С.Л. Мосякін, 1995

Інформацію про історію розповсюдження видів роду на території України та суміжних країн можна знайти у працях М.І. Котова [13—16], П.Ф. Оксіюка [19], В.І. Буянкіна [1, 2], та деяких інших дослідників [5, 6, 9, 20 тощо].

Ключ для визначення видів роду *Amaranthus* L. флори України.

1. Рослини дводомні, квітки на окремій рослині
виключно одностатеві 2
— Рослини однодомні; в одному суцвітті завжди можна
знайти різностатеві або двостатеві квітки 7
2. Рослини з тичинковими квітками («чоловічі»
екземпляри) 3
— Рослини з маточковими квітками («жіночі»
екземпляри) 5
3. Зовнішні листочки оцвітини приблизно дорівнюють
внутрішнім, з досить слабо помітною середньою жилкою.
Приквітки звичайно близько 1 мм завдовжки, зрідка до 2 мм.
Суцвіття в середньому близько 5 (інколи до 10) см
довжиною 3. *A. tuberculatus*
— Зовнішні листочки оцвітини виразно довші
за внутрішні, з добре помітною середньою жилкою.
Приквітки довжиною не менше 2 мм. Суцвіття до 20—30 см
завдовжки, наприкінці цвітіння пониклі 4
4. Приквітки довжиною близько 2 мм (виразно коротші
за листочки оцвітини), на верхівці з коротеньким гостречком.
Листки звичайно від видовжених до ланцетних.
Суцвіття здебільшого перервані 2. *A. rudis*
— Приквітки довжиною близько 4—5 мм (приблизно
дорівнюють листочкам оцвітини або довші за них),
на верхівці з довгим остеподібним загостренням.
Нижні листки звичайно овально-ромбічні, довгочерешкові;
верхні листки майже ланцетні. Суцвіття не перервані
або перервані лише у нижній частині 1. *A. palmeri*
5. Листочки оцвітини повністю відсутні або дуже редуковані
(в останньому випадку наявні 1—2 листочки оцвітини
не більше 1 мм довжини). Приквітки не довші за 1,5 мм.
Плід нерозкритий. Листки від широкоовальних до ланцетних,
але найчастіше видовжено-овальні або видовжені 3. *A. tuberculatus*
— Листочки оцвітини завжди добре помітні, звичайно
довші за 1,5 мм. Плід розкривається поперечною щільною 6
6. Листочків оцвітини 1—2 (рідше 3) 1-2 мм завдовжки;
вони вузьколанцетні або лінійні, на верхівці з коротеньким
загостренням. Листки від видовжених до ланцетних 2. *A. rudis*
— Листочків оцвітини звичайно 5 довжиною 2—3 мм,
принаймні внутрішні з них невиразно лопатчасті.
Приквітки довжиною близько 5 мм, на верхівці з довгим
остеподібним загостренням. Нижні листки звичайно
довгочерешкові, пластинки овально-ромбічні; верхні
листки від овально-ромбічних до ланцетних 1. *A. palmeri*
7. При основі черешків розвинені по 2 міцні спрямовані
вбік шипи (видозмінені приквітки) 9. *A. spinosus*
— Рослини без шипів (зрідка деякі види трохи колючі
у суцвітті завдяки міцним приквіткам) 8
8. Листочків оцвітини звичайно 5, рідше 4—3. На верхівці
стебел та гілок завжди розвинені безлисті (або з листками
тільки у нижній частині) несправжньоколосовидні суцвіття.
Рослини звичайно прямостоячі 9
— Листочків оцвітини частіше 3, але у деяких видів 4—5.
Квітки зібрані у клубочкоподібні або короткі колосоподібні
суцвіття у піввах листків. Інколи розвинені і верхівкові

- суцвіття, але в такому випадку вони короткі або плід нерозкривний. Рослини від прямостоячих до простертих 14
9. Принаймні внутрішні листочки оцвіттини у верхній частині більш-менш розширені, на верхівці зрізані або з виїмкою, інколи з щетинкоподібною середньою жилкою в центрі виїмки; за формою від ромбічно-овальних до майже лінійних 10
- Листочки оцвіттини від лінійно-ланцетних до вузькояйцеподібних або вузькоеліптичних, у верхній частині звужені, на верхівці поступово загострені 11
10. Листочки оцвіттини маточкових або двостатевих квіток звичайно лінійно-клиноподібні, перевищують плід або приблизно йому дорівнюють. Суцвіття досить щільні і товстуваті, прямостоячі або поникаючі лише у верхній частині. Стебло та гілки досить густо опушені. Насіння темне (чорне або темно-коричневе) 10. *A. retroflexus*
- Листочки оцвіттини маточкових або двостатевих квіток від ромбічно-овальних або оберненояйцеподібних до широколопатчастих, виразно коротші за плід. Суцвіття довгі, звичайно майже від основи пониклі та яскраво забарвлені (червоні, рідше жовті, білі або зеленуваті). Стебла та гілки від помірно опушених до майже голих. Насіння найчастіше світле (біле, жовтувате або рожеве), рідше темне 4. *A. caudatus*
11. Приквітки з досить міцною майже кілеподібною середньою жилкою (завдяки чому суцвіття у стиглому стані трохи колочі на дотик), найдовші приквітки перевищують оцвітину у 2,0—2,5 рази. Суцвіття прямостоячі (рідко на верхівці трохи пониклі), їх гілки спрямовані косо догори 12
- Приквітки не більше, ніж у 1,5 рази перевищують оцвітину; центральні жилки приквіток менш міцні, внаслідок чого стиглі суцвіття досить м'які на дотик. Суцвіття прямостоячі або пониклі; їх гілки полого спрямовані догори або майже горизонтально відхилені 13
12. Насіння темне або світле (білувате, рожеве). Суцвіття великі, яскраво забарвлені (найчастіше темно-пурпурові або буряково-червоні). Культивовані рослини (інколи дичавіють) 5. *A. hypochondriacus*
- Насіння завжди темне. Суцвіття звичайно менші, зелені. Дикорослі занесені рослини 6. *A. powellii*
13. Насіння темне або світле. Суцвіття яскраві, червоні, інколи до жовтувато-зелених. Культивовані та, подскуди, дичавілі рослини 7. *A. paniculatus*
- Насіння завжди темне. Суцвіття зелені. Дикорослі занесені рослини 8. *A. hybridus*
14. Плід нерозкривний (або інколи оплодснь нерегулярно розтріскується) 15
- Плід розкривається поперечною щілиною, з легко відокремлюваною «кришечкою» 17
15. Листки овально-ромбічні, досить дрібні (близько 1,0—1,5 см довжиною), по краю хвилясто-городчасті. Листочків оцвіттини 5; вони виразно черешкоподібно звужуються до основи, а у верхній частині розширюються в овальну або округлу лопать. Насіннини до 1 мм діаметром 13. *A. crispus*
- Листки з суцільними краями. Листочків оцвіттини 3—5; вони не звужені черешкоподібно до основи 16
16. Плід видовжено-яйцевидний, його поверхня з 2—3 поздовжніми жилками. Насіння не повністю

- заповнює оплодень, внаслідок чого він у верхній частині порожній. Листочків оцвітини 2—3. Стебла та гілки опушені принаймні у верхній частині. Однорічні або багаторічні (переннюючі на півдні ареалу) рослини 12. *A. deflexus*
— Плід округлий або округло-яйцевидний, без помітних жилок.
- Листочків оцвітини звичайно 3, рідше 5. Стебла та гілки голі. Виключно однорічники 11. *A. blitum*
17. Насінини дрібні, 0,8—1,0 мм у діаметрі. Листочків оцвітини звичайно 3. Приквітки вузькі, шиловидні, приблизно удвічі довші за оцвітину 15. *A. albus*
— Насінини 1,0—1,8 мм у діаметрі. Листочків оцвітини 3—5. Приквітки ширші, коротші за оцвітину або, дуже рідко, трохи її перевищують 18
18. Листочків оцвітини 4—5. Листки звичайно оберненояйцевидні, поступово звужені у черешок. Стебла від основи розгалужені, лежачі або підведені. Насінини 1,3—1,8 мм у діаметрі 16. *A. blitoides*
— Листочків оцвітини 3 (4). Листки від лінійно-ланцетних до еліптично-ромбічних. Стебла прямостоячі або висхідні. Насінини 1,0—1,6 мм у діаметрі 14. *A. graecizans*

1. *A. palmeri* S. Wats. 1877, Proc. Amer. Acad. Arts Sci. 12: 274.

Вид описано зі США, штат Каліфорнія: «At Larkin's Station, San Diego County, California, by Dr. E. Palmer (n. 323 of his collection)».

Первинний ареал: Південний Захід Північної Америки.

Загальне поширення: як натуралізований та занесений вид споразично трапляється майже на всій території США та на півдні Канади; за межами Американського континенту відомий з країн Середньої та Атлантичної Європи, Середземномор'я, Східної Азії, Австралії. У Росії відмічений на Далекому Сході, в Москві та Удмуртії. Відомий також з Молдови.

Поширення в Україні: поки що відомий лише з декількох локалітетів, розташованих уздовж залізниць та біля зернових елеваторів у Києві [39], Одесі [9, 23], Донській обл. [23, 32], де трапляється поодинокі або невеликими колоніями.

Примітка. Систематика та поширення дводомних видів *Amaranthus* детально розглядаються у працях J. Sauer [43, 45] та P. Aellen [25].

2. *A. rudis* Sauer, 1972, Madroño, 21: 428. — *A. tamariscinus* auct. non Nutt.: Sauer, 1955, Madroño, 13: 26.

Вид описано зі США, штат Канзас: «J. V. Norton 428, common weed, Riley County, Kansas, August 6, 1895».

Первинний ареал: переважно Середній Захід Північної Америки, від Північної Дакоти до Техасу.

Загальне поширення: Північна Америка; як занесений інколи трапляється у деяких європейських країнах. За персональним повідомленням О. М. Пузирьова, на території Росії цей вид нещодавно знайдений в Удмуртії.

Поширення в Україні: поки що знайдений лише на території комбикормового заводу в Києві (поодинокі екземпляри) [39].

3. *A. tuberculatus* (Moq.) Sauer, 1955, Madroño, 13: 18; Мосякін, 1991, Укр. бот. журн. 48 (4): 31. — *Acnida tuberculata* Moq. 1849, in DC. Prodr. 13 (2): 277.

Вид описано за культивованими у Женеві зразками північноамериканського походження: «In America boreali?... v. v. in hort. Genev.».

Первинний ареал: Північна Америка (Середній Захід).

Загальне поширення: за межами первинного ареалу відомий як занесений у деяких європейських країнах.

Поширення в Україні: як і попередній вид, поки що знайдений лише на території комбикормового заводу в Києві (лише поодинокі тичинкові екземпляри) [39].

4. *A. caudatus* L. 1753, Sp. Pl.: 990. — *A. leucospermus* auct. non S. Wats.

Вид описано з Південної Америки та Азії: «In Peru, Persia, Zeylona».

Первинний ареал: вид, очевидно, виник в культурі у Південній Америці. Вірогідним його предком є дикорослий південноамериканський вид *A. quitensis* Kunth.

Загальне поширення: широко культивується у тропічних, субтропічних та почасти помірноширотних регіонах світу; інколи дичавів.

Поширення в Україні: культивується майже в усіх регіонах; інколи дичавів і утворює невеликі колонії поблизу місць культивування (такі випадки відмічені переважно на півдні, у степовій та лісостеповій зонах, а також у Києві та Київській обл.). Однак цей вид навряд чи здатен до повної натуралізації у наших умовах (можливо, за винятком Криму та півдня степової зони).

Примітка. В Україні культуються переважно рослини зі світлими (молочно-білими або світло-рожевими) притупленими по екваторіальному краю насінинами. Такі форми раніше помилково наводилися під назвою *A. leucospermus*, а за сучасними уявленнями виділяються в окремий підвид *A. caudatus* subsp. *saueri* Jehlik (1990, *Preslia* (Praha), 62: 163). Типовий підвид (*A. caudatus* subsp. *caudatus*) характеризується чорними, темно-коричневими або темно-червоними насінинами, які мають більш загострений екваторіальний край. Представники останнього підвиду наближаються до анцестральних, «диких» форм і трапляються в культурі значно рідше. Визначення культурних амарантів досить часто викликає значні утруднення, оскільки такі рослини звичайно репрезентовані гібридогенними формами та сортами. Найбільш детальний та інформативний огляд систематики культивованих амарантів можна знайти у працях J. Sauer [42, 44].

5. *A. hypochondriacus* L. 1753, Sp. Pl.: 991. — *A. hybridus* L. var. *erythrostachys* Moq. 1849, in DC., *Prodr.* 13, 2: 259. — *A. leucocarpus* S. Wats. 1875, *Proc. Amer. Acad. Arts Sci.* 10: 347, s. str. — *A. leucospermus* S. Wats. 1887, *Proc. Amer. Acad. Arts Sci.* 22: 446, nom. superfl. — *A. hybridus* subsp. *hypochondriacus* (L.) Thell. 1912, *Mem. Soc. Nat. Sci. Natur. Math. Cherbourg*, 38: 204, p.p. — *A. chlorostachys* Willd. var. *erythrostachys* (Moq.) Aellen, 1959, in Hegi, *Illustr. Fl. Mitteleur.*, ed. 2, 3, 2: 482.

Вид описано з Північної Америки: «Virginia».

Первинний ареал: вид, очевидно, виник в культурі на території Південного Заходу США. Його вірогідним диким предком є *A. powellii* S. Wats.

Загальне поширення: як і попередній вид, широко культивується у багатьох регіонах світу.

Поширення в Україні: широко культивується, інколи дичавів у південних регіонах.

Примітка. Як і в *A. caudatus*, у *A. hypochondriacus* також існують форми як зі світлими, так і з темнішими насінинами. Але, на відміну від попереднього виду, в культурі частіше трапляються форми та сорти з темними насінинами. Оскільки назва *A. hypochondriacus* помилково використовувалася по відношенню до кількох культивованих та дикорослих таксонів, літературні вказівки щодо цього виду для багатьох регіонів вимагають перевірки.

6. *A. powellii* S. Wats. 1875, *Proc. Amer. Acad. Arts Sci.* 10: 347. — *A. chlorostachys* Willd. var. *pseudoretroflexus* Thell. 1907, *Vierteljahrsschr. Naturf. Ges. Zurich*, 52: 443. — *A. hybridus* L. subsp. *chlorostachys* (Willd.) Hejny, 1948, in *Dostal, Kvet. CSR*, 2: 444, p.p., quoad pl. — *A. hybridus* auct. p.p., non L.

Вид описаний за зразками, культивованими в Гарвардському університеті (штат Массачусетс, США) з насіння, яке було отримане від індіанців Аризони: «Cultivated from seeds brought from Arizona by Col. Powell».

Первинний ареал: переважно Південний Захід США.

Загальне поширення: як занесений та натуралізований трапляється у багатьох регіонах світу.

Поширення в Україні: на жаль, сучасне розповсюдження даного виду в нашій країні вивчене ще недостатньо, зокрема внаслідок того, що його часто

не відрізняли від близьких видів. Як свідчать наші збори та спостереження, а також критичний аналіз літературних вказівок, *A. powellii* спорадично (або, подекуди, навіть досить часто, як це має місце в Кисві та Київській обл.) трапляється у західних правобережних областях України [18], в Криму [10, 11], на південному сході [23]. Без сумніву, ретельніші дослідження дозволять виявити його нові численні місцезнаходження.

Примітка. Очевидно, більшість вказівок *A. hybridus* s. l. для України та прилеглих територій насправді стосується *A. powellii*. Номенклатура видів комплексу *A. hybridus* s. l. досить ускладнена. Основна номенклатурна проблема полягає у лектотипіфікації *A. hybridus* s. str. (див. [28, 29, 37, 46]). На нашу думку, дана проблема може бути вирішена лише шляхом остаточного номенклатурного консервування лектотипу у відповідності з Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури.

Крім *A. powellii*, в Україні може бути знайдений також дуже близький до нього вид *A. bouchonii* Thell., який відрізняється переважно за наявністю нерозкритих плодів (оплодень не розкривається поперечною щільною, а залишається цілим або інколи нерегулярно розтріскується). Цей вид був описаний з Франції і зараз відомий переважно з кількох країн Європи. Як показали недавні детальні дослідження [47], цей таксон, найімовірніше, виник в Європі як результат мутації *A. powellii* і зараз заслуговує видового рангу. Наведені для деяких західноєвропейських країн гібриди *A. bouchonii* з *A. retroflexus* (*A. x rallettii* Contré ex D'Alleizette et Loiseau) [41], очевидно, насправді є нетиповими формами *A. retroflexus* [47].

7. *A. paniculatus* L. 1763, Sp. Pl., ed. 2, 2: 1406. — ? *A. cruentus* L. 1759, Syst. Nat., ed. 10, 2: 1269, nom. ambig.

Вид описано з Америки: «In America».

Первинний ареал: вид, очевидно, виник в культурі у Центральній або Південній Америці. Його ймовірним диким предком є *A. hybridus* s. str.

Загальне поширення: культивується у багатьох тропічних, субтропічних та помірнширотних регіонах світу.

Поширення в Україні: в культурі майже по всій території; інколи дичавів (переважно на півні).

Примітка. Можливо, що пріоритетною назвою для цього виду є *A. cruentus*, але вона досить часто використовувалася по відношенню до кількох культивованих та дикорослих таксонів. В той же час назва *A. paniculatus* не має такої номенклатурної двозначності. Як і у багатьох подібних випадках номенклатурного конфлікту між двома біноміалами (наприклад, *A. hybridus* та *A. powellii*, *A. blitum* і *A. lividus*), остаточне вирішення даної проблеми можливе, на наш погляд, лише шляхом номенклатурного консервування певних назв разом з їх лектотипами.

8. *A. hybridus* L. 1753, Sp. Pl.: 990. — ? *A. chlorostachys* Willd. 1790, Hist. Amaranth.: 34, nom. ambig. — *A. patulus* Bertol. 1837, Comment. It. Nearp.: 19, tab. 2. — *A. cruentus* auct., non L.

Вид описано з Північної Америки, ймовірно зі сходу США: «Virginia».

Первинний ареал: Південна та Центральна Америка.

Загальне поширення: вид трапляється як занесений та натуралізований у багатьох регіонах світу, але переважно у тропіках та субтропіках.

Поширення в Україні: поки що достовірно відомий лише з Криму, де він був наведений під помилковою назвою «*A. cruentus*» [10, 11], та Кисва, де трапляється досить рідко як випадково занесена рослина. Певні передумови до натуралізації *A. hybridus* має, очевидно, лише на півдні (Крим, степова зона) та заході (Закарпаття) нашої країни, але як ефемерофіт може трапитися майже в будь-якому регіоні.

9. *A. spinosus* L. 1753, Sp. Pl.: 991.

Вид, очевидно, описаний з тропічної Америки та Азії: «Habitat in Indiis».

Первинний ареал: очевидно, Південна Америка; однак цілком можливо, що принаймні деякі форми цього поліморфного виду походять з тропіків Старого Світу.

Загальне поширення: широко розповсюджений у тропіках та субтропіках

обох півкуль; місцями трапляється як занесений та натуралізований також на півдні помірноширої зони.

Поширення в Україні: наводиться для Донецька [12], відмічався також як здичавілий на території Центрального ботанічного саду НАН України в Києві [39].
10. *A. retroflexus* L. 1753, Sp. Pl.: 991.

Вид описано зі США, штат Пенсільванія: «In Pennsylvania».

Первинний ареал: Північна Америка (переважно східна частина).

Загальне поширення: майже космополіт.

Поширення в Україні: звичайно в усіх регіонах.

Примітка. *Amaranthus retroflexus* є досить поліморфним видом, для якого описана велика кількість внутрішньовидових таксонів різного рангу, а також гібридів з іншими видами. Слід, проте, зазначити, що більшість його внутрішньовидових форм навряд чи мають таксономічний сенс, а роль гібридизації в роді *Amaranthus* часто невиправдано перебільшувалася. В Україні відмічений (дуже рідко!) гібрид *A. powellii* x *A. retroflexus* (*A. x soproniensis* Priszter et Karpati), а також може бути знайдений і *A. hybridus* x *A. retroflexus* (*A. x ozanonii* Thell.).

11. *A. blitum* L. 1753, Sp. Pl.: 990, s. str. — *A. lividus* L. 1753, Sp. Pl.: 990.

Вид описано з Європи: «In Europa temperatiore».

Первинний ареал: з певністю не встановлений (очевидно, тропічні регіони Старого Світу).

Загальне поширення: майже космополіт, але найчастіше трапляється в тропіках та субтропіках.

Поширення в Україні: спорадично майже по всій території. За нашими спостереженнями, останнім часом трапляється досить рідко. Раніше він широко культивувався як салатна рослина, чим, очевидно, і пояснюється його більш широке розповсюдження у минулому. Назва *A. lividus* досить довго використовувалася (інколи використовується й зараз) по відношенню до даного виду. Детальний розгляд номенклатурної ситуації, яка стосується цих двох назв, поданий у ряді праць [30, 35, 40]; на жаль, остаточне номенклатурне рішення прийняте поки що не було [31].

12. *A. deflexus* L. 1771, Mantissa Alt.: 295.

Вид описано за культивованими зразками невідомого (очевидно, південноамериканського) походження.

Первинний ареал: Південна Америка.

Загальне поширення: тропічні та субтропічні регіони Земної кулі; локально також трапляється на півдні помірної зони. В Росії наводився для Московської обл. (помилково, див. [8]) та Удмуртії. Трапляється також на Кавказі.

Поширення в Україні: Одеська та Херсонська області (південна частина, майже виключно вздовж чорноморського узбережжя), Крим (Південний берег).

13. *A. crispus* (Lésp. et Thev.) N. Terrac. 1890, Rendiconti Accad. Sci. Fis. Mat. Napoli, ser. 2a, 4: 188. — *Euxolus crispus* Lésp. et Thev. 1859, Bull. Soc. Bot. Fr. 6: 656.

Вид описано з південної Франції (Порт-Жювеналь, околиці Монпельє) за занесеними зразками невідомого (очевидно, південноамериканського) походження.

Первинний ареал: Південна Америка (Аргентина).

Загальне поширення: занесений та локально натуралізований у деяких регіонах Європи (переважно Середземномор'я) та Північної Америки.

Поширення в Україні: Закарпаття, наводиться для околиць Ужгорода та Мукачеве [5, 17].

14. *A. graecizans* L. 1753, Sp. Pl.: 990. — *A. blitum* auct. p.p. non L.

Вид описано за зразками невідомого походження (у протолозі вказано «in Virginia», але ймовірно помилково).

Первинний ареал: очевидно, Середземномор'я та, частково, південна частина Азії.

Загальне поширення: крім первинного ареалу, трапляється як занесений та натуралізований від тропічної до помірноширої зон Старого Світу; наводиться також для Північної та Південної Америки, але слід враховувати,

що більшість старих літературних вказівок цього виду для Нового Світу насправді стосується *A. blitoides*, а також деяких інших видів.

Поширення в Україні: захід (Закарпаття) та південь (Одеська обл. та Крим).

Примітка. На нашій території репрезентований двома підвидами: subsp. *graecizans* (*A. angustifolius* Lam.) з видовженими, ланцетними або лінійними листками і насінинами до 1,3 мм в діаметрі; і subsp. *sylvestris* (Vill.) Brenan (*A. sylvestris* Vill.; *A. sylvester* Desf., nom. nud.; ? *A. blitum* L. p.p., excl. lectotypo) з ширшими, найчастіше овально-ромбічними листками і насінинами до 1,6 мм діаметром. Перший підвид більш ксерофільний і, відповідно, більш звичайний на півдні українського фрагмента вторинного ареалу.

15. *A. albus* L. 1759, Syst. Nat., ed. 10, 2: 1268.

Вид описано з Північної Америки: «In Virginia».

Первинний ареал: Північна Америка (проте деякі автори відстоюють думку про його південноамериканське походження).

Загальне поширення: майже космополіт, але найчастіше трапляється у помірноширотній та субтропічній зонах.

Поширення в Україні: звичайно майже по всій території, але на півночі рідше.

16. *A. blitoides* S. Wats. 1877, Proc. Amer. Acad. Arts Sci. 12: 273. — *A. graecizans* sensu auct. fl. Amer. Septentr., p.p., non L.

Вид описано з Південного та Середнього Заходу США: «Frequent in the valleys and plains of the interior, from Mexico to N. Nevada and Iowa, and becoming introduced in some of the Northern States eastward».

Первинний ареал: Північна Америка (переважно Південний Захід).

Загальне поширення: занесений та натуралізований у багатьох регіонах світу (Європа, Азія, Південна Америка, Австралія).

Поширення в Україні: майже всюди, але найчастіше у південній частині країни; відсутній у гірських та деяких поліських регіонах.

Як видно з вищенаведеної інформації, рід *Amaranthus* в Україні все ще вимагає ретельнішого дослідження як у таксономічному, так і в еволюційно-географічному аспектах. Крім того, не виключена можливість появи на нашій території і нових адвентивних видів даного роду (наприклад, *A. bouchonii* Thell., *A. quitensis* Kunth, *A. acutilobus* Uline et Gray, *A. viridis* L. та інших). Саме тому вважаю доцільним продовження вивчення даного роду в Україні і закликаю до співробітництва зацікавлених фахівців.

Під час роботи над даним оглядом автор мав змогу вивчати численні гербарні збори по роду *Amaranthus* з нижченаведених гербаріїв України, Росії та США: KW, LE, MHA, MO, NY, US, GH. Користуючися нагодою, висловлюю щиру подяку співробітникам цих установ, допомога яких була надзвичайно корисною. Я також вдячний моїм колегам В.Д. Бочкіну, С.П. Петрику, В.В. Протопоповій, О.М. Пузирьову, В.К. Тохтарю, М.М. Цвельову та В. Єгліку (V. Jehlík) за надання можливості вивчити їх гербарні збори, та за продуктивну дискусію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Буянкин В.И. Распространение *Amaranthus albus* L. (Amaranthaceae) в СССР // Ботан. журн. — 1974. — 59, № 6. — С. 864-866.
2. Буянкин В.И. История распространения и ареал *Amaranthus retroflexus* L. и *A. blitoides* S. Wats. (Amaranthaceae) в СССР // Там же. — 1977. — 62, № 12. — С. 1779-1785.
3. Васильченко И.Т. Сем. Амарантовые — *Amaranthaceae* Juss. // Флора СССР. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1936. — Т. 6. — С. 354-369.
4. Васильченко И.Т., Меферт В.В., Котов М.И. Родина щирицев — *Amaranthaceae* Juss. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1952. — Т. 4. — С. 400-414.
5. Гусев Ю.Д. Ширицы *Amaranthus viridis* L. и *A. crispus* (Lésp. et Thév.) Terrac. в СССР // Ботан. журн. — 1971. — 56, № 9. — С. 1359-1360.
6. Гусев Ю.Д. Обзор рода *Amaranthus* L. в СССР // Там же. — 1972. — 57, № 5. — С. 457-463.
7. Игнатов М.С. Сем. Ширицевые — *Amaranthaceae* Juss. // Сосудистые растения советского Дальнего Востока. — Л.: Наука, 1988. — Т. 3. — С. 9-14.
8. Игнатов М.С., Макаров В.В., Чичев А.В. Конспект флоры адвентивных растений Московской области // Флористич. исследов. в Моск. обл. — М.: Наука, 1990. — С. 5-105.
9. Коваленко С.Г., Ружицкая И.П., Петрик С.П. Распространение заносных амарантовых в Одессе // Бюл. Гл. ботан. сада. — 1992. — Вып. 164. — С. 73-76.

10. Кожевникова С.К. Новые данные о роде *Amaranthus* L. в Крыму // Ботан. журн. — 1969. — 54, N 6. — С. 941-943.
11. Кожевникова С.К. Сем. *Amaranthaceae* — Амарантовые, Ширицевые // Определит. высш. раст. Крыма. — Л.: Наука, 1972. — С. 139-141.
12. Кондратюк С.М., Бурда Р.І., Остапко В.М. та ін. Доповнення до «Конспекту флори південного сходу України» // Укр. ботан. журн. — 1987. — 43, N 3. — С. 23-27.
13. Котов М.В. Изменения во флоре г. Києва и его окрестностей за последние 200 лет // Ботан. журн. — 1979. — 64, N 1. — С. 53-57.
14. Котов М.І. Адвентивна рослинність на Україні // Вісн. природознавства (Харків). — 1929. — N 5-6. — С. 267-274.
15. Котов М.І. Про поширення нових адвентивних рослин на Україні // Журн. Ін-ту ботан. ВУАН. — 1934. — N 3 (11). — С. 99-101.
16. Котов М.І. Адвентивні рослини в УРСР // Ботан. журн. АН УРСР. — 1949. — 6, N 1. — С. 74-78.
17. Малиновський К.А. Забуті види флори Українських Карпат // Укр. ботан. журн. — 1962. — 19, N 3.
18. Мосякін С.Л. Флористичні знахідки в м. Києві та на його околицях // Там же. — 1989. — 46, N 4. — С. 21-23.
19. Оксіюк П.Ф. До питання про поширення адвентивних рослин на Україні // Наукові записки Київських Науково-Дослідних Катедр. — 1924. — Вип. 2. — С. 121-129.
20. Протопопова В.В. Адвентивні рослини Лісостепу і Степу України. — К.: Наук. думка, 1973. — 192 с.
21. Протопопова В.В. Родина Ширицеві — *Amaranthaceae* // Визначник рослин Українських Карпат. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 101-104.
22. Протопопова В.В. Семейство Ширицевые (Ширицеві) — *Amaranthaceae* // Определитель высших растений Украины. — Киев: Наук. думка, 1987. — С. 83-84.
23. Тохтар В.К., Петрик С.П. Про одночасну появу адвентивних рослин в різних регіонах України // Укр. ботан. журн. — 1993. — 50, N 1. — С. 96-97.
24. Aellen P. *Amaranthus* L. // Flora Europaea. — Cambridge, 1964. — Vol. 1. — P. 109-110.
25. Aellen P. *Amaranthus* L. // Hegi G. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. 2 Aufl. — München, 1959. — Bd. 3, T. 2. — S. 465-516.
26. Aellen P. *Amaranthaceae* // Flora Iranica / Ed. K.H. Rechinger. — Graz, 1972. — N 91. — 19 p. + 8 tab.
27. Atlas Florae Europaeae. Distribution of vascular plants in Europe / Ed. J. Jalas and J. Suominen. — Helsinki, 1980. — Vol. 5. — 120 p.
28. Brenan J. P. M. *Amaranthus* in Britain // *Watsonia*. — 1961. — 4. — P. 261-280.
29. Brenan J.P.M. The genus *Amaranthus* in southern Africa // *Journ. South Afr. Bot.* — 1981. — 47 (3). — P. 451-492.
30. Brenan J.P.M., Townsend C.C. Proposal to reject *Amaranthus blitum* L. under Art. 69 in favor of *A. lividus* L. // *Taxon*. — 1980. — 29 (5-6). — P. 695-696.
31. Brummitt R.K. Report of the Committee for Spermatophyta: 27 // *Ibid.* — 1984. — 33 (2). — P. 295-301.
32. Burda R.I., Tokhtar V.K. Invasion, distribution and naturalization of plants along railroads of the Ukrainian South-East // Укр. ботан. журн. — 1992. — 49, N 5. — P. 14-18.
33. Carretero J.L. El género *Amaranthus* L. en España // *Collect. Bot. (Barcelona)*. — 1979. — 11. — P. 105-142.
34. Carretero J.L. Consideraciones sobre las *Amarantaceae* ibéricas // *Anales Jard. Bot. Madrid*. — 1985. — 41 (2). — P. 271-286.
35. Fillias F., Gaulliez A., Guédès M. *Amaranthus blitum* vs. *A. lividus* (*Amaranthaceae*) // *Taxon*. — 1980. — 29 (1). — P. 149-150.
36. Frey A. Rodzaj *Amaranthus* L. w Polsce // *Fragm. Florist. Geobot.* — 1974. — 20 (2). — P. 143-201.
37. Hügin G. Einige Bemerkungen zu wenig bekannten *Amaranthus*-Sippen (*Amaranthaceae*) Mitteleuropas // *Willdenowia*. — 1987. — 16 (2). — S. 453-478.
38. *Med-Checklist*. A critical inventory of vascular plants of the circum-mediterranean countries / Ed. W. Greuter, H.M. Burdet, G. Long. — Geneve, 1984. — Vol. 1. — c+330 p.
39. Mosyakin S.L. Preliminary list of recent additions to the alien flora of the Ukraine // Укр. ботан. журн. — 1991. — 48, N 4. — P. 28-34.
40. Rauschert S. Zur Nomenclatur der Farn- und Blütenpflanzen aus der DDR und BRD (VII) // *Feddes Repert.* — 1982. — 93 (1-2). — S. 1-22.
41. Saintenoy-Simon J. Présence en Belgique d'*Amaranthus x rallettii* // *Dumortiera*. — 1986. — N 34-35. — P. 146.
42. Sauer J. D. The grain amaranths: a survey of their history and classification // *Ann. Missouri Bot. Gard.* — 1950. — 37. — P. 561-632.
43. Sauer J. D. Revision of the dioecious amaranths // *Madroño*. — 1955. — 13 (1). — P. 5-46.
44. Sauer J. D. The grain amaranths and their relatives: a revised taxonomic and geographic survey // *Ann. Missouri Bot. Gard.* — 1967. — 54. — P. 103-137.
45. Sauer J. D. The dioecious amaranths: a new species name and major range extensions // *Madroño*. — 1972. — 21 (6). — P. 426-434.
46. Townsend C.C. Notes on *Amaranthaceae* — III // *Publ. Cairo Univ. Herbarium*. — 1977. — N 7/8. — P. 63-82.
47. Wilkin P. The status of *Amaranthus bouchonii* Thellung within *Amaranthus* section *Amaranthus*: new evidence from studies of morphology and isozymes // *Bot. Journ. Linnean Society*. — 1992. — 108. — P. 253-267.

Рекомендує до друку
В.В. Протопопова

Надійшло 25.08.94

ОБЗОР РОДА *AMARANTHUS* L. (AMARANTHACEAE) В УКРАИНЕ

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

Представлены ключ для определения и аннотированный конспект 16 видов рода *Amaranthus* L., отмеченных на Украине. Обсуждаются также вопросы их систематики и хорологии. Три вида рода на Украине являются широко распространенными и довольно обычными сорняками: *A. retroflexus* L., *A. albus* L. и *A. blitoides* S. Wats. Четыре вида (*A. blitum* L., *A. graecizans* L., *A. powellii* S. Wats., *A. deflexus* L.) имеют довольно ограниченное спорадическое либо локальное распространение; шесть видов (*A. palmeri* S. Wats., *A. rudis* Sauer, *A. tuberculatus* (Moq.) Sauer, *A. hybridus* L. v. str., *A. spinosus* L., *A. crispus* (Lésp. et Thev.) N. Terrac.) отмечены только в качестве довольно редких эфемерофитов. Три вида (*A. caudatus* L., *A. hypochondriacus* L., *A. paniculatus* L.) встречаются в культуре и иногда дичают.

S.L. Mosyakin

THE GENUS *AMARANTHUS* L. (AMARANTHACEAE) IN UKRAINE: A REVIEW

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev

The key and synopsis of 16 species of *Amaranthus* L. occurring in Ukraine are presented. Their taxonomy and distribution are briefly discussed. The paper presents a taxonomic scheme which will appear in the forthcoming volume of the «Flora of East Europe» (formerly «Flora of the European part of the USSR»). There are three widespread weedy species of the genus in Ukraine: *A. retroflexus* L., *A. albus* L. and *A. blitoides* S. Wats. Four species (*A. blitum* L., *A. graecizans* L., *A. powellii* S. Wats., *A. deflexus* L.) have rather limited (sporadic or local) distribution; six species (*A. palmeri* S. Wats., *A. rudis* Sauer, *A. tuberculatus* (Moq.) Sauer, *A. hybridus* L. s. str., *A. spinosus* L., *A. crispus* (Lésp. et Thev.) N. Terrac.) are known in the country only as casual aliens. Three species (*A. caudatus* L., *A. hypochondriacus* L., *A. paniculatus* L.) are cultivated and occasionally escaping.